

FORSONING MED DEN ANDRE – FORSONING MED SEG SELV

1. Livserfaring: Da jeg begynte mine studier i teologi og filosofi, stod ikke begrepet ”erfaring” høyt i kurs. I konservativ teologi var det stor skepsis til å bringe livserfaringer og religiøse erfaringer inn i tenkningen. Der gjaldt åpenbaringen ovenfra og den rette lære som det normative. Det fantes en lignende erfarings skepsis i filosofien: Psykologer, sosialantropologer og sosiologer kunne lage sine undersøkelser i marken. Den gode filosof skulle sitte stille ved sitt skrivebord og holde seg til det logiske og rasjonelle. Mange påberopte seg David Hume. I ungdomsverket sitt *The Treaties* formulerte han det berømte utsagnet om at vi ikke kan slutte fra et er til et bør. Vi kan ikke undersøke hvordan noe er fra naturens side, og så finne ut hva som er sant eller godt.

2. Dette passer ikke med min livserfaring. Jeg har brukt mye tid på å snakke med mennesker for å finne ut av teologiske og filosofiske spørsmål. Jeg merker også hvordan mine egne erfaringer påvirker min måte å tenke på. Fars død da jeg var 14. Å få en kjæreste da jeg var 19. Å få barn i tidlig alder og så oppleve å bli bestefar. Fengslene. Alle møtene med gjerningsmenn og ofre. For meg passer det ikke å følge denne strenge advarselen mot å bruke sine erfaringer og trekke slutninger fra et er til et bør.

3. Derfor måtte jeg lese Hume på nytt, og det gjorde jeg sommeren for et år siden. Det var en opplevelse. For det første møtte jeg en filosof som trekker mitt yndlingsspill inn i litteraturen. Nei, ikke sjakk. Det var mitt yndlingsspill i en periode av livet da det var mulig å bruke mye tid på spill, og sjakken finnes overalt i litteraturen og filosofien: Camus, Mann, Bjerke, til og med Wittgenstein skriver om sjakk. Jeg snakker om Backgammon, denne underlige krysningen av sjakk og Ludo, så lik livet selv, halvparten flaks avhengig av terningenes øyne, og halvparten strategi og analyse. Ja, Backgammon er som livet selv, halvparten ufortjent lykke eller like ufortjent ulykke, og halvparten en utfordring til å bruke de kortene du har fått ulevert så godt som mulig. Hume skriver: ”Men hver gang jeg har tilbrakt en aften på byen med mine venner, spist godt og spilt Backgammon i timevis, og så kommer tilbake til skrivebordet, fortøner filosofien meg komplett likegyldig.”

4. Vennskap, måltider og lek – vel så viktig som filosofi? Ja, det samsvarer mer med min livserfaring, i hvert fall i perioder, men nå får vi huske at Hume brukte en halv side på å dele denne erfaringen med oss, og 600 sider på filosofi, i *The Treaties*. Der skriver han slik at jeg skjønner mer om hva han vil si oss om forholdet mellom er og bør. Han er slett ikke motstander av erfaringer og empirisk vitenskap. Han vil bare bruke det på rett sted til rett tid. Vi kan ikke overføre metodene fra naturvitenskap til filosofi og etikk direkte, sier han. Vi kan ikke beskrive lovmessigheter i naturen og så gå direkte over på moralske konklusjoner. Vi kan ikke si ”født sånn” eller ”skapt sånn” og så finne ut hvordan vi skal leve. For våre kunnskaper om naturen er alltid i bevegelse. Kunnskapsstatus skifter. En sannhet i dag er ikke nødvendigvis en sannhet i morgen. Derfor, sier Hume: Når vi skal finne ut hvordan vi skal leve og hva som er godt og ondt, må vi studere hvordan gode mennesker lever sine gode liv. Vi må snakke med folk, rett og slett. Vi må hente inn fortellinger, livserfaringer. Tillat meg et eksempel Hume ikke bruker selv, men som er nærliggende for meg: Vi kan ikke si: Homofili er unaturlig – og

så si at homofile og lesbiske bør leve i sølibat. Hvis vi skal si noe om hvordan mennesker bør leve, må vi snakke med dem om hente inn nye erfaringer. Vi må være villige til å tenke nytt etter å ha fått ny kunnskap.

6. Noe av det verste jeg vet, er erfaringsresistente mennesker, de som aldri skifter mening uansett hva de opplever i livet. De ligner "Reinert med beinet", dere husker sjømannen fra den grusomme sørlandsvisen som reiser rundt på alle hav og får sine fordommer om de innfødte bekreftet. Han kommer hjem igjen uten nye kunnskaper. Han visste jo alt på forhånd om hvordan de ville var. God forskning er å innrette seg slik at en kan bli overrasket over det en finner. Slik er også god lesning – et møte med en forfatter som kan bringe oss noe nytt.

6. I den siste boken min, *Forsoning etter krenkelser*, Fagbokforlaget 2009 skulle jeg skrive om forsoning. Ikke så uventet, kanskje. Jeg har tidligere skrevet om straff, skyld og tilgivelse. Da snakket jeg med gjerningsmenn og ofre. Denne gang innleder jeg boken med fortellinger om tre menn som har vokst opp med voldelige fedre. Ekstremt voldelige. To av mødrene døde etter mishandling. En av sønnene, Bjørn, tok livet av sin far da han var 16 år. Han satt resten av ungdomstiden i fengsel. Men la meg skynde meg med å si følgende: Det har gått bra med alle tre. Jeg møtte dem igjen 20-30 år etter den forferdelige barndommen. De er selv blitt fedre, og stikk i strid med alle teorier om familiedeterminisme: De er ikkevoldelige menn med god utdanning og jobb. Jeg møtte dem for å høre hva de hadde å si om "forsoning".

7. La meg først få lov til å fortelle dere om Bjørn – han som drepte sin voldelige far, en skikkelig autoritær patriark. Han vokste opp i en liten bygd på Vestlandet. "Alle" visste hva som skjedde i hjemmet. Men ingen grep inn. Noen har sagt til Bjørn at han neppe ville blitt dømt for drapet i dag, eller at han i hvert fall hadde sluppet fengsel. Men da svarer Bjørn at han ikke vil leve i et samfunn som tillater at en sønn dreper sin far med overlegg – og han sier: "fengselet reddet meg". Etter et vanskelig år i varetekt ble han overført til et åpent fengsel. En eldre fange med permisjon fra Fremmedlegionen "overtok omsorgen for meg". Han satte Bjørn i gang med trening og lekselesing, hver dag. Bjørn kom inn i fengselet som en tynn unggutt uten skolegang utover ungdomsskolen. Han forlot fengselet fire år senere med studiekompetanse og vektklasse 100 pluss og i Norgestoppen i styrkeløft.

8. Hvem var faren? Etter noen år tok Bjørn kontakt med sin tante. Hun fortalte. De besøkte den øde heigården der hun og faren hadde vokst opp. Hun fortalte om en annen voldelig patriark, bestefaren. Bjørn forteller at han langsomt fikk andre bilder av faren – der han stod og så faren som barn. Skulle han tilgi? Hvem skulle i så fall tilgi hvem. "Hvis Gud tilgir far, har jeg ingenting imot det. Men jeg kan ikke tilgi ham."

9. Jeg spør Bjørn med kjempekraftene – over 200 i benken – om han noen gang har vært redd for kreftene sine. Ja, sier han. Særlig en gang. Da NRK brakte historien om den psykisk utviklingshemmete mannen som ble mishandlet av en guttegjeng på T-banen i Oslo. Du ville tatt alle de åtte guttene? Spurte jeg. Nei, sier Bjørn. Han ville tatt alle de 22 som satt og så på, uten å gripe inn. Bjørns erfaring? Det er så mange som vet, uten å gripe inn.

10. De to andre sønnene hadde fedre som var like voldelige som Bjørns. Alle tre forteller meg om hvordan det er å stå foran speilet og se at en ligner sin far litt mer for hvert år som går. For noen av oss er dette en kilde til stolthet og glede. Ikke for disse. De spør: Hvor ulike er vi? Imago patri kan bli en trussel. Men alle tre har klart seg, og de har klart seg godt. God utdannelse. Gode jobber. Gode familieliv. Ingen av dem er blitt menn som slår sine kvinner eller sine barn.

11. Har de forsonet seg med sine fedre? For å komme nærmere et svar, må vi borre litt mer i selve begrepet forsoning. Hvis vi tenker forsoning som et harmonisk sluttresultat, har de ikke det. Altfor mange tenker slik – ganske sentimentalt – om forsoning som gjenopprettelse av en harmoni. I disse tre tilfellene har denne veien vært stengt. I den ene tilfellet er faren tidlig død. De to andre opplevde fedre som ble gamle. De har beholdt kontakten med dem. De har til og med vært med å pleie sine gamle, syke fedre. De har hatt en relasjon til dem, men de har ikke tilgitt dem. Alle disse tre voldelige patriarkene var av det slaget som ikke innrømmer skyld, som ikke tar ansvar. Og det er svært vanskelig å tilgi en som er uskyldig i egne øyne. Det har livet lært meg, etter mange intervjuer med så vel gjerningspersoner som ofre.

12. Er det likevel tale om forsoning? Ja, jeg er overbevist om det. Forsoning er nemlig en prosess snarere enn et sluttresultat. Det er en prosess som inneholder minst tre faser. Og noe av det som er spennende med å studere forsoningsprosesser, er at en ofte kan se de samme ingrediensene både på makronivå og mikronivå – både der det er tale om store grupper i konflikt eller individer i konflikt.

13. Forsoningens første fase kan beskrives som refleksiv. Her handler det om å forsones selv med det som har skjedd, med livet slik det er blitt. Dette er en fase fylt av sorg – og av den smertefulle realiteten der en skal samle seg mot nok til å tegne sannferdige bilder av det som skjedde. Forsoningens andre fase, handler om å se annerledes og mer nyansert på den som har skadet og krenket en – om å bytte ut fiendebildene med menneskebilder. Tenk så vanlig det er – hva rasisme i krig – til tegning av drittsekk-bilder etter en dramatisk skilsmisse: Gjerningsmann og gjerning går i ett. Forsoningens andre fase kan også kalles “reframing – få andre rammer rundt bildene av den andre. Bjørn forteller om dette da han stod sammen med sin tante i hytta der faren vokste opp: Han så plutselig faren som barn – ikke bare som den voldelige patriarken. På makronivå er det dette som skjer når et gruppe eller et folk forsøker å skrive historien på nytt – ikke som retorisk propaganda mot den andre, men mer nyansert. Bytte ut fiendebildene med menneskebilder. Dette er en nødvendig forutsetning for tredje fase der en mulig full relasjonell forsoning kan skje. En forsoner seg nemlig aldri med et monster. Men forutsetningen for å komme videre til denne fasen i forsoningen, er erkjennelse av skyld og at en påtar seg ansvar. Det har livet lært meg.

14. Ikke alle kommer ditt. Livet er fullt av brudd. Noen hver opplever å stå ved en grav og erkjenne at full forsoning ikke ble mulig. Likevel kan det være tale om forsoning. Jeg mener at forsoningsprosessens første faser er undervurdert. Det er ikke alle konflikter som lar seg løse, og det er heller ikke alle krenkelser som fortjener å kalles konflikter. Noen ganger må en innse at mennesker blir nødt til å gå videre og bearbeide sin sorg hver for seg – konflikten blir i så fall ikke løst – men det kan likevel være tale om forsoning.

15. Forsoning er et av tilværelsens grunnfenomener på linje med kjærligheten, tilliten, håpet. Ingen profesjon eier forsoningen, den er i sitt vesen tverrfaglig. Hvis en leser forsoningsteori kontekstuellt, vil en se at juridisk og rettsfilosofisk tankegods fra samtiden til alle tider er blitt brukt for å reflektere også over filosofiske, teologiske og eksistensielle spørsmål.

16. Det er nødvendig å foreta en kritisk refleksjon om rettslige forestillinger i teologien, og tilsvarende om metafysiske forestillinger i jussen. Både i teologien og jussen kan man gjenkjenne to grunnleggende ulike forestillinger om straff. Hvis vi låner begrepene fra Anselm av Canterbury, kan vi skille mellom straff som *poena* – gjengjeldelse og straff som *satisfactio* – bot eller soning.

17. Gjengjeldelsen gjør den straffedømte til passiv mottaker, til objekt. Boten eller gjenopprettelsen gjør den dømte til et handlende subjekt. Dødsstraff er å forstå som den ytterste form for gjengjeldelse og den ytterste objektivering av den dømte. Andre pinlige straffer er også gjengjeldelse. Straff som gjengjeldelse kan ikke virke forsonende. Hvis forsoning likevel skjer i en gjengjeldelseskultur, er det på tross av, ikke på grunn av straffen. Straff som bot eller gjenopprettelse, kan bidra til forsoning. For her får den dømte muligheter til å fremstå som en annen enn i forbrytelsen. Dommen kan bidra til forsoning, som oppreisning og søken etter sannhet.

18. Martha Nussbaum skriver i boken *Sex and Social Justice* om barmhjertighetstradisjonen og gjengjeldelsestradisjonen. Den barmhjertige dommer leser seg inn i gjerningspersonens og offerets historie og vil skape fred. Den gjengjeldende dommer er "blind" og utmåler "rettferdig" straff.